

تأثیر انقلاب در برنامه درسی ایران

معرفی مقاله

نوشته: دکتر محمد مبین شورش
ترجمه: دفتر پژوهش نظامهای آموزشی جهانی

نویسنده مقاله، دکتر محمد مبین شورش استاد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه «ایلی نوي» آمریکا می باشد که از کشور افغانستان به آمریکا مهاجرت کرده و سالهاست در دانشگاه مذکور مشغول تحقیق و تدریس می باشد. دکتر شورش در تابستان سال ۱۳۶۴ به تهران مسافرت کرده و هنگام اقامت در تهران از سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش بازدید به عمل آورد، و ضمن گردآوری اطلاعات لازم، یک دوره از کتب درسی ایران را جهت بررسی و مطالعه بیشتر با خود به آمریکا برد و بعدها مقاله ای به زبان انگلیسی در خصوص برنامه های تحصیلی و محتوای کتب درسی ایران بعد از انقلاب اسلامی به رشته تحریر درآورد. که ترجمه آن از نظر خوانندگان می گذرد.

این مقاله ابتداء نقش کتاب درسی در نظام تعلیم و تربیت و یادگیری افراد را مورد بررسی قرار داده، و عواملی که می توانند تأثیر کتاب درسی را افزایش یا کاهش دهند یادآوری می نماید. سپس نقش کتابهای درسی، (عمدتاً کتابهای فارسی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی)، در آموزش و پرورش اسلامی را مورد بحث قرار می دهد، و مطالبی نیز در خصوص کتابهای دبستانی

اقلیت‌های مذهبی ارائه می‌نماید. و از آنجا که مقاله مذکور منعکس کننده نظر یک استاد غیر ایرانی درباره محتوای کتابهای درسی ایران است، در فصلنامه درج می‌گردد تا خوانندگان محترم با قضاوت و ارزشیابی دیگران درباره برنامه‌های درسی و تحصیلی ایران آشنا شوند. این مقاله توسط دفتر پژوهش نظامهای آموزشی جهانی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی ترجمه و در اختیار فصلنامه قرار گرفته است که بدین وسیله از مسؤلین محترم دفتر مذکور سپاسگزاری می‌شود.

«فصلنامه»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تأثیر کتابهای درسی را در کودکان به سختی می‌توان مورد ارزشیابی قرار داد. البته در مورد تأثیر مثبت کتاب درسی بر روی کودکان تفاهم و توافق کاملی بین والدین و معلمان وجود دارد. ولی تا به حال توصیف و طرح واضحی از نقش کتاب درسی در جریان شناخت و تأثیرپذیری یادگیری کودکان ارائه نشده است.

بسیاری اعتقاد دارند که بدون کتاب درسی، آموزش و پرورش و یادگیری انجام نمی‌گیرد. عده‌ای دیگر در مورد ارزش اقتصادی و مادی کتابهای درسی تحقیقاتی کرده‌اند. عده‌ای هم کتابها را به لحاظ منابع سیاسی اجتماعی، تربیتی و یا اجتماعی - اقتصادی مورد بحث قرار می‌دهند.

به نظر می‌رسد که کلیه کسانی که درباره کتابهای درسی عقاید تجربی‌شان را نوشته‌اند مفید بودن و مضر بودن آنها را نسبت به دولت و جامعه و خود کودکان نیز نشان داده‌اند. البته ما به طور قاطع از نقش کتابهای درسی در رشد کودکان آگاه نیستیم. ولی می‌دانیم که عوامل دیگری نیز وجود دارند که همراه کتاب در تعلیم و تربیت کودکان سهم مهمی را ایفاء می‌کنند که چند مورد آنها در ذیل ذکر می‌گردد:

- مدت‌های زیادی بحث بود که یادگیری بسیار سریع‌تر خواهد بود و اثر آن زمان زیادتری باقی خواهد ماند اگر این امر هم در داخل کلاس درس و هم در خارج از محیط کلاس صورت گیرد. در محیط کلاس می‌توان گفت معلم مهمترین نقش را ایفا می‌نماید. چنانکه وی با محتوای کتاب درسی مخالف باشد و یا حتی نسبت به آن همفکری نداشته باشد، می‌تواند تا حد زیادی از تأثیر آن بر روی دانش‌آموز بکاهد و بالعکس چنانچه نسبت به آن همفکری و توافق رأی داشته باشد می‌تواند بر میزان تأثیر آن بیفزاید.

- هماهنگی فکری دانش‌آموزان نیز با محتوای کتب درسی اهمیت ویژه‌ای دارد. اگر دانش‌آموزان از نظر فکری با مطالب کتابها عناد و ضدیت داشته باشند، بالطبع آن تأثیری که مؤلفین، مسئولین مدارس، اولیاء و سایرین انتظار دارند ایجاد نخواهد شد.

- سومین مطلب القاء ارزشهایی است که در منزل و سایر مکانها انجام می‌گیرد و با القاءات آموزشی کتب درسی متفاوت و یا حتی متضاد است.

ما می‌دانیم که ارزشهای تلقین شده در خانه و مدرسه با هم متفاوت هستند. ارزشهایی که در خانه تلقین می‌شود بیشتر جنبه عمومیت و مطلق دارد. در حالی که همین ارزشها در مدرسه در سطح تخصصی و انحصاری تلقین می‌شود. اگر ارزشهای تعلیمی در مدرسه با آنچه که کودک در خانه و سایر محیطهای اجتماعی فرا می‌گیرد، نه تنها متفاوت بلکه متضاد باشد، بدیهی است که از تأثیر کتابهای درسی که منبع القاء آن ارزشها هستند تا حد زیادی کاسته می‌شود. عدم همفکری

اطرافیان نزدیک کودک مانند پدر و مادر و سایرین با آنچه که توسط کتابها آموزش داده می‌شود علاوه بر آنکه از میزان تأثیر مطالب می‌کاهد، گاهی کودک را وادار می‌کند برای رضایت خاطر اطرافیان که هر یک طرفدار یک عقیده هستند، شخصیتی چند بعدی از خود نشان دهد. همین عدم تجانس بین ارزشهای خانه و مدرسه بزرگترین شکوه دست‌اندرکاران و سازندگان جامعه انقلابی می‌باشد. البته در این خصوص اغلب از وجود معلم به عنوان مهمترین عامل در رفع این تضادهای فکری کودک استفاده‌ی شایان به عمل آمده است.

— چهارمین عامل در این مورد طول مدت زمانی است که کودک در مدرسه می‌گذراند و مشوقها و محرکهایی است که برای وی در خارج از مدرسه وجود دارد. مسلماً هر چه زمان بودن کودک در مدرسه کوتاهتر باشد، تأثیر پذیری وی از آن محیط نیز کمتر است.

— پنجمین موضوع تأثیر تعداد و نوع افرادی است که با نفوذ خود بر روی کودک می‌توانند موجب تقویت و یا تضعیف اثرات کتابهای درسی شوند.

در سنت اسلامی کتاب درسی اهمیت ویژه‌ای دارد. کتاب نه تنها وسیله‌ای برای یادگیری و دسترسی به علم است، بلکه نفس «کتاب» معنایی مقدس دارد. «اوست که از میان مردمان امی پیامبری برگزید و بسوی آنان فرستاد تا آیات خدا را بر ایشان برخواند و آنان را پاک و منزه گرداند. او کتاب (قرآن) را به آنان خواهد آموخت و آنان را با حکمت آشنا خواهد نمود». (قرآن کریم ۲ - ۶۲). کسانی که به کتاب اهانت نمایند، گناهکارند. مفهوم نوشته و کتابت در اسلام بسیار مقدس و محترم است.

در این مقاله سعی شده است که نقش کتاب درسی در آموزش و پرورش اسلامی روشن شود و بحث بر سر این است که کتابهای درسی یکی از اساسی‌ترین عوامل در رشد و توسعه یادگیری شناختی کودکان می‌باشد.

این تحقیق بر روی کتابهایی که در دو سال اخیر در ایران چاپ شده و نیز بر روی مجلاتی نظیر «رشد» در زمینه‌های شیمی، ادبیات، ریاضیات و غیره صورت گرفته است. این مجلات برای بهبود کیفیت تدریس معلمان به چاپ رسیده است. همچنین در این تحقیق از برخی از مقالات فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت، نشریه‌ی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی استفاده شده است. علاوه بر اینها چندین مصاحبه که با مقامات وزارت آموزش و پرورش ایران انجام شده نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

هدفهای آموزش و پرورش برای ایرانیان روشن است. هدفهای آموزش و پرورش طی سالیان دراز به وسیله‌ی افراد متعددی بیان شده است. در مقدمه‌ی کتاب «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» مخصوص سال دوم و سوم دبستان به طور واضح هدف آموزش و پرورش بیان شده است:

— هدف کتاب مذکور تنها خواندن و حفظ کردن نیست. هدف اصلی این کتاب پرورش روح و جان کودکان است. هدف جهانی کردن اعتقادات صحیح مذهبی است.

— هدف تقویت کردن رفتارهای خوب و حذف رفتارهای شیطانی است. هدف ساختن مردان و زنانی متعهد از کودکان امروزی است. ما به خوبی می‌دانیم که این کتاب به تنهایی نمی‌تواند کاری از پیش ببرد، بنابراین امید بیشتر بر معلمان متعهد و مسئول می‌باشد. معلمانی درستکار و مهربان و خیر که با گفتار و رفتار شایسته خود می‌توانند این امانتهای الهی را به بهترین نحو بی‌روانند.

— چنان تدریس کنید که کودکان بتوانند بفهمند. کودکان را تشویق کنید بر سر موضوعات مختلف با هم بحث کنند.

— کلاس شما کلاس معلم محوری نباشد و شما متکلم وحده نباشید. کمک کنید که بچه‌ها در بحثها شرکت کنند.

— شما در چشم والدین و کودکان جای و مقام ویژه‌ای دارید. پس سعی کنید نمونه‌ای از نیکبها باشید. شما باید با عمل خودتان و بیان خودتان درس محبت و انضباط و عدالت و آزادی به آنها بدهید.

در مقدمه کتاب بیاناتی هم از امام خمینی چاپ شده که به شرح زیر می‌باشد:
«تزکیه مقدم بر تعلیم است». این عالی‌ترین جمله‌ای است که هدفهای آموزش و پرورش آن را دنبال می‌کند.

در اسلام تزکیه بر هر چیز دیگر مقدم است. یک معلم اسلامی ترکیبی است از جان دیوثی و دورکم، یک معلم اسلامی یک مسلمان ایده‌آل است. او کسی است که فقط از خدا می‌ترسد نه کس دیگر.

در اینجا ما برخی از کتابهای دبستان یعنی کتابهای فارسی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی این دوره را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم:
* تجزیه و تحلیل متن کتابهای فارسی:

این کتاب (کتاب فارسی) برای کلاس اول دبستان نوشته شده است. در اول این کتاب شیوه خواندن و نوشتن ابتدایی الفبا با شیوه‌های مختلف یاد داده شده است. در صفحه ۸۸ این کتاب کلمات ساده و جملات ساده مثل جمله «خدا خورشید و زمین را خلق کرده است»، «خدا ستارگان و ماه را خلق کرده است»... دیده می‌شود.

موضوع بعدی مفهوم پیامبری و حضرت محمد و رسالت ایشان از طرف خدا می‌باشد که حضرت معلمی بود که جهت پرورش بشر از طرف خدا مبعوث شد. پس از آن از قرآن به عنوان

کلام خدا و کتاب مقدس مسلمانان یاد شده و سپس علی، داماد پیامبر، اولین رهبر پس از وی در طریقت شیعه معرفی گردیده است. بخش بعد بحثی مفصل در مقام و اهمیت معلم است که وی را با جملاتی ساده توصیف می‌کند:

— اولین روزی که ما به مدرسه آمدیم، خواندن و نوشتن بلد نبودیم. معلم مهربان ما خواندن و نوشتن را به ما آموخت.

— معلم کسی است که به ما آموخت چگونه از کتاب و دفتر خود مواظبت کنیم.

— او به ما آموخت با هم مهربان و دوست باشیم.

— او به ما آموخت که پاک و منزه باشیم.

— او به ما آموخت به والدین خود احترام بگذاریم.

— ...

بحثهای دیگر این کتاب دربارهٔ ایران، شعری در مورد شهدای انقلاب اسلامی، ایام هفته، ماه و سال، حج و اخراج شاه از ایران است.

کتاب فارسی سالهای دوم و سوم دبستان شبیه همین کتاب هستند ولی محتوا مفصل‌تر است. در فارسی کلاس چهارم مقداری دستور زبان و مطالبی دربارهٔ دانشمندان و صفات نیک مانند صبر، فداکاری و غیره آورده شده است. فداکاری تا حد ایثار جان خود. در این مورد داستان پسرک هلندی که با انگشت خود روزنهٔ سردر را می‌گیرد و از خود گذشتگی پسر سیزده سالهٔ ایرانی که خود را به زیر تانک می‌اندازد و جملهٔ امام خمینی که فرمود: «رهبر ما آن طفل سیزده ساله است که نارنجک به خود بسته و بزیر تانک دشمن می‌رود». آورده شده است.

مباحث دیگری نیز نظیر مهاجرت پرندگان، هلال احمر، اهمیت علم، عشق به وطن و غیره آورده شده است. کتابهای فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سال دوم و سوم دبستان نیز مطالبی در همین زمینه‌ها دارند. فقط آموزش قرآن است که از سال سوم شروع می‌شود. هر دو کتاب بر موازین اخلاقی و مذهبی تأکید ورزیده‌اند. به طور کلی در همهٔ کتابهای درسی ایران دو نکتهٔ مشترک به چشم می‌خورد: مذهب و وطن‌دوستی. این دو نکته در متن دو نامه‌ای که در کتاب فارسی سال سوم دبستان آورده شده، به طور واضح دیده می‌شود.

در همهٔ کتابها بر مفهوم کلی همبستگی یا مظلومین تأکید شده است. نمونه‌ای که از زندگی یک نوجوان فلسطینی در فارسی سال سوم دبستان آمده، نشانگر این واقعیت است. در اغلب کتابها از کودکان خواسته شده است که مردان بزرگی مثل حضرت محمد و خاندان ایشان را الگوی زندگی خود قرار دهند. در فارسی سال سوم دبستان شیوه زندگی ابن سینا و برادران رایت آمریکایی را به تفصیل شرح داده تا مورد الهام دانش‌آموزان قرار گیرند. کتابهایی که برای

تعلیمات دینی کودکان اقلیتهای مذهبی نوشته شده است از نظر محتوی شبیه کتابهایی است که برای کودکان مسلمان نوشته شده است. به درستی روشن نیست که در کشورهای دیگر تا چه حدی برای اقلیتهای مذهبی کتاب دینی جداگانه‌ای تألیف می‌شود ولی در ایران در چند سال اخیر برای اقلیتهای مذهبی مثل یهودیها، مسیحیها و زرتشتیان کتابهای دینی جداگانه تألیف شده است.

هدف اصلی کتابهای تعلیمات دینی برای اقلیتهای مذهبی ایجاد اعتقاد نسبت به خالق متعال یعنی خدا است. عناوین زیر در اغلب این کتابها به چشم می‌خورد:

در ستایش خدا، خداشناسی، حیوانات و گیاهان، خدا آنها را که کارهای خوب انجام می‌دهند، دوست دارد...

کتاب دینی سال سوم اقلیتهای مذهبی با ستایش خدا شروع می‌شود و به این نکته اشاره می‌شود که هیچ چیزی بی نتیجه نخواهد ماند. به کودکان متذکر می‌شوند که کارهای خوب آنها و کارهای بد آنها نتیجه خوب و بد خواهد داشت. در عنوانهای دیگر به روز قیامت اشاره می‌کند و نقش پیامبر را به عنوان معلم یادآور می‌شود و پیامبر خدا را ستایش می‌کند.

دینی سال چهارم اقلیتهای مذهبی با ستایش خدا شروع شده و خدا را تنها منشأ تمام مخلوقات جهان می‌داند. در این کتاب اشاره شده که تنها راه آزاد زیستن فقط ترس از خداست و نه هیچ کس دیگر.

کتاب دینی پنجم اقلیتهای مذهبی با بحث در مورد علوم و شناخت خدا از این طریق آغاز می‌شود. با تشریح طرز کار بدن انسان، زندگی گیاهان، کار سلولها و... در این کتاب به شناخت خدا توجه شده است. به کودکان گفته شده که ما از روی نشانه‌های خدا پی به وجود او می‌یریم. آخرین کتاب دینی که برای اقلیتهای مذهبی نوشته شده دینی سال دوم راهنمایی تحصیلی است. کتابهای دینی اقلیتهای مذهبی در بسیاری از قسمتها درست مانند کتابهای دینی کودکان مسلمان است.

در این کتابها نشان داده شده که دین و خداشناسی جدا از سیاست نیست. در قرآن تصریح شده که خداوند ظالمین را دوست ندارد. وظیفه هر مسلمان نیز مبارزه با ظالم و یاری هر مظلوم است. همچنین در کتابها ذکر گردیده که این جهاد مسلمین برای توزیع عادلانه قدرت و ثروت همان چیزی است که قرنهای پیامبران خدا برایش مبارزه کردند، و منحصر به زمان یا مکان خاصی نمی‌باشد. سپس با ذکر آیات متعددی از قرآن، جهانی بودن پیام آن را نشان می‌دهد و متذکر می‌شود که خطاب قرآن به همه مردم است نه یک گروه خاص.

در این کتابها اشاره می‌شود که مکتب خدا مدرسه و دانشگاهی است فوق تصور بشر. این

مکتب به انسان می‌آموزد که علیه نفس خود نیز به مبارزه برخیزد و انقلابی درون خود به وجود آورد که توبه نام دارد. انقلابی درونی که در هیچ یک از مکتبهای کاپیتالیسم یا سوسیالیسم وجود ندارد. درس دیگر این مکتب مبارزه با ظلم و برپایی حق و عدالت است.

نتیجه‌گیری

در کلیه متون کتابهای درسی ایران تأکید بسیار زیادی بر اصول پیامبری، معلمی، ولایت، امامت و رهبری شده است. این اصول کاملاً با هم همبستگی دارند و اینان نمایندگان خدا در روی زمین می‌باشند. در کتابها ایده تداوم رهبری و ادامه حکومت الله مکرر مورد تأکید قرار گرفته است. کتابهای درسی درست همانند نمازگزاران روز جمعه (که می‌توان آن را به علت کثرت شرکت کنندگان نمونه‌ای از آراء مردم دانست) بر شخصیت مذهبی دولت اعتقاد کامل دارند. در حال حاضر کتابهای درسی ایران دقیقاً منعکس کننده نظریات جامعه بوده و از این لحاظ هماهنگی و همفکری کامل بین آنها وجود دارد. در این کتابها مسائل و موضوعاتی مطرح شده که طی هزاران سال سنگ بنای اسلام و جوامع اسلامی را تشکیل داده‌اند. دیگر از ایران قبل از اسلام که پیش از پیروزی انقلاب اسلامی از آن تحسین و تمجید می‌شد، چیزی دیده نمی‌شود. زیرا آنچه که برای ایرانیان اهمیت دارد، این است که تاریخ آنها جدای از تاریخ اسلام نیست.

کشورهای غربی و شوروی به عنوان کشورهای استعمارگر و مستکبر معرفی شده و این موضع در قبال غرب شدیدتر از شوروی است.

به طور کلی موضوعاتی که در همه کتابهای درسی به چشم می‌خورند، عبارتند از: اعتقادات و عملکردهای شخصی، روابط اجتماعی، خانواده، رفتار با پدر و مادر، زندگی روستایی، نمونه‌هایی از زندگی بزرگان، آموزش و پرورش و تحصیل، نظافت، تنبیه و تشویق، وطن‌دوستی، اتحاد و همبستگی، ایثار و شهادت، مذهب و عبادت.